

Adam A. Pszczółkowski
Krajewo-Wierciochy

Szlachta ziemi ciechanowskiej w świetle taryfy podymnego z 1775 roku

Przeglądy źródeł do badania stanu i struktury ludności ukazują wśród staropolskich źródeł skarbowych rejestry łąnowego, podymnego i pogłównego. Irena Gieysztorowa prezentuje zwłaszcza spisy znajdujące się w Archiwum Skarbu Koronnego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie¹. Rejestry łąnowego obejmują Koronę w granicach po Unii Lubelskiej — pojedyncze z nich pochodzą z wieku XV, a liczne i zróżnicowane co do treści z całego następnego stulecia. Z kolei rejestry pogłównego mamy z lat 1662–1676². Gdy idzie o wiek XVIII, a zwłaszcza okres reform skarbowych po 1775 roku, I. Gieysztorowa powołuje się tylko na zestawienia zbiorcze, których nie poddaje analizie³.

Cezary Kukło zwraca uwagę na podobne źródła, posiłkując się wcześniejszymi ustaleniami I. Gieysztorowej, a także obserwacjami Henryka Lulewicza i Wiktora Sienkiewicza dla rejestrów podatkowych z przełomu XVII i XVIII wieku z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴. Taryfy podymnego z końca XVIII wieku znalazły się jednak tylko w tle narracji wobec zachowanych spisów ludnościowych z tego okresu, omówionych przez tego autora w oddzielnym rozdziale⁵.

Taryfy podymnego z 1775 roku były dotąd nader rzadko wykorzystywane przez historyków. Obok Feliksa Łoyki-Rzędziejewskiego i Romana Rybarskiego, o badaniach których wspomnę w dalszej części artykułu, sięgnął po nie zwłaszcza Henryk Łowmiański, który zobrazował na ich podstawie rozrodzenie się szlachty w księstwie żmudzkiem oraz w powiatach kowieńskim i lidzkim⁶.

¹ Irena Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 148–196.

² Szczegółowe zestawienie tych rejestrów dla Mazowsza, zob. Irena Gieysztorowa, *Mazowieckie akta skarbowe XV–XVII w. próba odtworzenia układu*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 209–216 i tablica.

³ I. Gieysztorowa, *Wstęp* [1], s. 191.

⁴ Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 75–91.

⁵ Tamże, s. 51–63.

⁶ Henryk Łowmiański, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983, s. 154, 183 n., 191–210.

Celowość podejmowania kolejnych badań nad taryfami podymnego z 1775 roku, w tym i określenia ich wartości i wiarygodności, nie wymaga, jak sądzę, szerszego uzasadnienia.

Podymne generalne z 1775 roku

Sejm Ekstraordynaryjny Warszawski dnia 13 kwietnia 1775 roku uchwalił konstytucję *Dochody skarbowe Obojga Narodów*, czyli reformę systemu podatkowego Rzeczypospolitej⁷. Była ona próbą wypełnienia deficytu budżetowego w ówczesnej kasie państwowej, wynikłego ze strat poniesionych przez Rzeczpospolitą po I rozbiorze, oraz poszukiwania środków na rozbudowę armii. Reformę tę motywowano następująco:

„Ponieważ nieodbite potrzeby Rzeczypospolitej wyciągają tego, ażeby dochody skarbowe obojga narodów, tak na przyzwoite opatrzenie dochodami Nas Króla, jako też na zapłacenie wojska liczbę aż do 30 000 wynoszącego, tudzież na zapłacenie expens cywilnych osobną tabellą zregestrowanych, które na teraźniejszym Sejmie ustanowione będą, pomnożone były. Więc dochody skarbowe obojga narodów, aż od trzydziestu trzech milionów teraz ustanowić pozwalamy, umniejszenie zaś onych przyszyłm Sejmom zostawujemy”.

W ramach reformy wprowadzono nowy podatek — podymne generalne (w miejsce dotychczasowych pogłównego i podymnego), zniesiono podatek hiberny z dóbr królewskich, ustanowiono nowe zasady wydzierżawiania starostw i królewszczyzn (prawo emfiteutyczne), uchwalono nowy wymiar czopowego i szelężnego, wprowadzono opłaty za papier stemplowy, podatek na handlujących tabaką, nowy wymiar pogłównego żydowskiego oraz cło generalne i cło od soli zagranicznej.

W myśl nowych przepisów podymne generalne obejmowało miasta, miasteczka i wsie królewskie, duchowne, szlacheckie, także wiejskie posesje mieszczańskie. Zwolnione z niego zostały tylko pomieszczenia mieszkalne należące do zakonów kapucynów, bernardynów, reformatów i bonifratrów.

Wysokość podatku uzależniono od położenia geograficznego danej posesji i znaczenia miasta, w jakiej się ona znajdowała (łącznie cztery klasy). W miastach zwolnienia od taksy uzyskiwały jedynie browary. Podobnie jak miasta, wsie również podzielono na klasy, ale tylko wedle wójewództw. Podatek ten wymierzono

„od każdego komina nad dach wyprowadzonego, a gdzie nie masz komina, od każdej chałupy aktualnie mieszkalnej, tudzież od każdego komina w zamkach, pałacach i dworach”

po 7 złp. rocznie w pierwszej klasie i po 5 złp. w drugiej (za wyjątkiem budynków

⁷ *Volumina legum* (dalej: VL), t. 8, St. Petersburg 1860, s. 88–97; dalej jest cytowany także tom 7, St. Petersburg 1860.

chłopskich w królewszczynach — po 10 złp. 15 groszy w pierwszej klasie i po 7 złp. 15 groszy w drugiej klasie, z których równocześnie zdjęto podatek zwany hyberna). Przy czym połączone kominy w jednym budynku i do jednego komina wyprowadzone nad dach, były liczone jako jeden wspólny. Na wsiach zwolniono z opodatkowania dwory, pałace i zamki nie nadające się do zamieszkania, a także kuźnie kowalskie, hozdownie do suszenia słoów i cegielnie⁸.

Wysokość należnego podatku z chałup chłopskich — poddanych i osadników, miała być rozłożona pomiędzy nimi samymi, wedle wyliczeń dziedzica danych dóbr, proporcjonalnie do wielkości użytkowanego przez nich areалу.

W myśl konstytucji zobowiązano Komisję Skarbu Koronnego, magistraty miejskie i posesorów majątków do sporządzenia szczegółowych rejestrów tegoż podatku i złożenia tychże we właściwych dla danego powiatu lub ziemi grodach. I to pod karą 12 niedziel więzy i 3000 grzywien na rzecz Skarbu Koronnego. Na podstawie powyższych rejestrów oficjalista skarbowy z miejscowym regentem lub susceptantem grodzkim układał zbiorczą taryfę dla danej jednostki terytorialnej — ziemi lub powiatu. Taryfa wraz ze szczegółowymi rejestrami była przesyłana do Komisji Skarbu Koronnego w Warszawie.

Wedle tak ustalonej taryfy poszczególni posiadacze dymów byli zobowiązani odprowadzać co roku podymne w dwóch ratach: marcowej i wrześniowej, w najbliższej komorze, czyli urzędzie skarbowym.

Komisja Skarbu Koronnego, na mocy tejże konstytucji, uzyskała na przyszłość prawo do lustrowania kominów w miastach, miasteczkach i wsiach, a także ścigania za nierzetelnie spisane rejestry oraz zatajanie kominów. Przestępstwa tego typu zostały zagrożone karą pół roku więzy i 6000 grzywien. Komisja mogła również w przyszłości udzielać trzyletnich ulg od podatku w wypadkach kataklizmów — takich jak spalenie się ponad połowy miasta, miasteczka lub wsi albo pomór ponad połowy ich mieszkańców.

Dnia 2 maja 1775 roku Komisja Skarbu Koronnego wydała uniwersał, w którym znalazły się przepisy wykonawcze do powyższej konstytucji, a mianowicie szczegółowo określała termin zakończenia spisu, wzory tabel, osoby wyznaczone do ich sporządzania, a także rotys przysięg składanych przez spisujących oraz świadków. Sam spis miał być zakończony do 15 czerwca, rejestry dostarczone do grodów do 31 lipca⁹.

⁸ Powyższe stawki i zwolnienia dotyczyły tylko Korony. Dla Prowincji Litewskiej przyjęto nieco odmienne rozwiązania, zob. VL [7], t. 8, s. 396–400. Szerzej na ten temat w opracowaniu Roman Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 232–249.

⁹ Treść drukowanego uniwersału wraz z konstytucją sejmową była albo włączana do ksiąg relacji albo przepisywana do ksiąg inskrypcji danego grodu. Na przykład dla ziemi ciechanowskiej znajduje się jej odpis w: Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Ciechanowskie grodzkie wieczyste (dalej: CGW), sygn. 143, k. 631v–637; wszyte zaś oryginały dla ziemi wyszogrodzkiej: AGAD [9], Wyszogrodzkie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 31, k. 572–593v, 601–603v, 605–628v, 643–644, gdzie zamieszczono również osiem wzorów drukowanych tabel, zawierających fikcyjne

Taryfa ziemi ciechanowskiej

Zarówno taryfa podymnego ziemi ciechanowskiej¹⁰, jak i rejestry z poszczególnych majątków, znajdujące się w aktach byłej Komisji Skarbu, spłonęły w Warszawie w 1944 roku¹¹. Jednakże zgodnie z praktyką stosowaną w sądach grodzkich i ziemskich dawnej Rzeczypospolitej, każdy dokument sporządzano w co najmniej dwóch egzemplarzach. Jeśli jeden z nich wychodził poza te akta (w tym wypadku był przesyłany do Komisji), to drugi pozostawał na miejscu. Tak na przykład postąpiono w grodzie bobrownickim. Taryfa podymnego z 1775 roku dla ziemi dobrzyńskiej zachowała się po dziś dzień w zespole akt bobrownickich, jako oddzielna jednostka¹².

Kopia podobnej taryfy dla ziemi ciechanowskiej została wszyta do księgi z serii ciechanowskie grodzkie relacje i oblaty, oznaczonej sygnaturą 61. Składa się ona z 98 stron paginowanych, a oznaczonych numerami od 23 *recto* do 72 *recto*. Boczne brzegi kart uległy zniszczeniu, w wyniku czego została utracona część tekstu. Jednakże część tę można drogą logicznego rozumowania odtworzyć¹³.

Taryfa podzielona została na cztery części. Pierwsza, najobszerniejsza, składająca się z 91 stron, stanowi zestawienie podatku należnego z dóbr szlacheckich, uporządkowanych wedle przynależności parafialnej i powiatowej (choć od tej zasady poczyniono pewne wyjątki, gdy dobra należące do jednego właściciela, tworzące klucz, a położone w różnych parafiach, spisywano w całości pod parafią, w której znajdował się ośrodek danego klucza). Kolejne trzy części są poświęcone: a) miasteczkom królewskim i biskupim, b) wsiom królewskim, uporządkowanym wedle starostw, c) dobrom duchownym, uporządkowanym wedle właścicieli. Dymy znajdujące się w małych majątkach duchownych — przeważnie plebanie i szpitale przykościelne — są umieszczone wśród dóbr szlacheckich. Również w tej części pojawiają się dymy bernardynek przasnyskich w Gołotach i Ulato-

miejscowości, mające służyć jako pomoc w sporządzaniu rejestrów — dla ziemi zakroczymskiej: AGAD [9], Zakroczymskie grodzkie relacje, sygn. 73, k. 244–297v; dla województwa płockiego: AGAD [9], Płockie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 18, k. 452–469v.

¹⁰ Ziemia ciechanowska to jedna z 10 jednostek administracyjnych tej rangi, wchodzących w skład historycznego województwa mazowieckiego w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej. Położona między Wisłą a granicą z ówczesnym Królestwem Prus, ciągnącą się wzdłuż rzeki Orzyc i dalej puszczą aż po rzekę Omulew, obejmowała obszar 2981 km². W skład tej ziemi wchodziły trzy powiaty — ciechanowski, przasnyski i sąchocki. W obrębie tychże powiatów znajdowało się 50 parafii. Czasem były to całe parafie, czasem ich znaczne części, a czasem tylko skrawki. Zob. *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w II poł. XVI w.*, pod red. Władysława Pałuckiego, Warszawa 1973. Ten podział administracyjny potwierdzają między innymi rejestry łanowego z XVI i pogłównego z XVII wieku. Zob. AGAD [9], Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, sygn. 27, 39, 40 i 66.

¹¹ Przed wojną korzystał z tychże taryf między innymi R. Rybarski, *Skarbowość* [8], s. 232–249, który w trakcie swojej kwerendy pozyskał wiele danych liczbowych.

¹² AGAD [9], Varia grodu bobrownickiego, sygn. 6.

¹³ AGAD [9], Ciechanowskie grodzkie relacje i oblaty (dalej: CGRiO), sygn. 61, k. 23–72.

wie-Pogorzeli, budynek bernardynów przasnyskich także w Ulatowie-Pogorzeli czy budynek opactwa czerwińskiego w Kurowie opodal Krasnego. Zastanawia, dlaczego w spisie miasteczek nie uwzględniono tych, które znajdowały się w rękach prywatnych, a mianowicie Krzynowłogi Małej, Krasnego i połowy Gołymi-na. Miasteczka płaciły mniejszy podatek za dymy, ale za to dodatkowo zostały obciążone nowym czopowym i szelężnym. Ukrywanie miejskości przez właścicieli i dzierżawców Krzynowłogi Małej zakończyło się procesem w 1778 roku i nałożeniem przez Komisję Skarbową na nich kar (za niepłacenie czopowego) na łączną sumę ponad 1500 złp.¹⁴

Część pierwsza taryfy została zestawiona 4 sierpnia 1775 roku w Ciechanowie, trzy pozostałe dzień później. Całość sporządzono pismem czytelnym, z pojedynczymi skreśleniami i poprawkami, w formie tabelarycznej. Pierwsza kolumna tabeli zawiera nazwę wsi, rodzaj posiadanego majątku (wieś, część wsi, siedlisko, karczma, młyn, plebania, budynek) oraz nazwisko właściciela. W wypadku posesji podzielonej, dokładnie określono, kto jest dziedzicem dóbr, a kto jego obecnym posiadaczem (posesorem). Część posiadaczy dodatkowo określono jako zastawników, dzierżawców, dożywotników lub tradytorów (osoby, które zajęły dany majątek za notoryczne i uporczywe niespłacenie im długów). Kolumna druga podaje liczbę dymów w obrębie wyszczególnionej majątności, kolumna trzecia wysokość należnego z niej podatku, a czwarta — ogólną sumę podatku z danej wsi. Kolumny trzecia i czwarta, o ile znajdowały się na zewnętrznych brzegach kart, uległy w dużej mierze zniszczeniu. Część szlachecka została zakończona dodatkowym kontrolnym zestawieniem stron oraz liczby dymów i łącznego podatku naliczonego na każdej stronie wykazu.

Z kolei w wypadku miasteczek, dóbr królewskich i duchownych zrezygnowano w ogóle z trzeciej kolumny. Dla miasteczek i wsi królewskich wprowadzono nową kolumnę, oznaczoną jako „przydatki za hybernę”. Zamieszczono tu wysokość dodatkowego opodatkowania budynków chłopskich w królewskich wsiach.

Rewizor Krzysztof Celiński

Dnia 12 maja 1775 roku do grodu w Ciechanowie przybył Krzysztof Celiński, rewizor generalny województw mazowieckiego i kujawskiego, i wniósł dwie oblaty, a mianowicie wspomnianą już wyżej treść konstytucji o podatku podymne generalne oraz treść uniwersału Komisji Skarbowej¹⁵. On także sporządził taryfę na podstawie szczegółowych rejestrów. Wedle herbarza Bonieckiego, rewizor Krzysztof Celiński był synem Wawrzyńca i Krystyny z Wodzinowskich. W 1764 roku podpisał elekcję Stanisława Augusta Poniatowskiego jako poseł ziemi nur-

¹⁴ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 67, k. 204 nn.

¹⁵ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 631v–637.

skiej. W 1780 roku nabył dobra Stropieszyn (w parafii Kościelec w powiecie kaliskim). Piastował tytułarny urząd skarbnika czernihowskiego¹⁶. Potwierdza to *Regestr diecezjów* księdza Czajkowskiego z około 1781 roku — jako właściciel wsi Stropieszyn podany jest „Celiński skarbnik”¹⁷.

W *Tekach Dworzaczka* Celiński występuje w latach 1785–1787 jako skarbnik czernihowski, syn Wawrzyńca podsędka łukowskiego i Krystyny z Wodzinowskich, właściciel pojezuickich dóbr Stropieszyn, Bugaj i Holendry. Dobra te sprzedał swemu szwagrowi Ignacemu Skarbkowi Kozietulskiemu skarbnikowi czerskiemu, synowi Rafała podstolego inflanckiego i Zuzanny z Turowskich. Stropieszyn jednakże powrócił do Celińskich. Potomkowie Krzysztofa Celińskiego i Katarzyny z Kozietulskich dziedziczyli na tym majątku jeszcze pod koniec XIX wieku¹⁸.

Z taryfy podymnego wynika, że Krzysztof Celiński nie posiadał wówczas żadnego majątku na terenie ziemi ciechanowskiej. Jednakże z tą ziemią był związany rodzinnie, na co wskazują metryki parafii Sońsk oraz akta grodzkie ciechanowskie. W chrztach dzieci Grzegorza Damięckiego, dziedzica części wsi Damięty-Przasnki (syna Sebastiana i Marianny z Mieszkowskich) i jego żony Wiktorii z Celińskich pojawiają się wśród świadków i chrzestnych: Wawrzyniec Celiński skarbnik czernihowski i Elżbieta z Celińskich Gostkowska. Ów Wawrzyniec, posiadacz pobliskich dóbr Strusino, jest identyczny z ojcem Krzysztofa Celińskiego¹⁹. W 1769 roku Krzysztof Celiński występuje w grodzie ciechanowskim jako skarbnikowicz smoleński (!), zastawnik połowy dóbr Gołoty w parafii Ciechanów²⁰. W 1771 roku do tegoż grodu zanosí protest Marianna z Celińskich, córka zmarłego Wawrzyńca skarbnika czernihowskiego, żona Jana Kamińskiego podpiska ziemskiego i grodzkiego ciechanowskiego, w asystencji swego brata Krzysztofa Celińskiego, przeciwko Janowi Kocięckiemu posesorowi dóbr Olszewiec w parafii Węgra²¹. Z taryfy podymnego wynika, że w 1775 roku Strusino wraz z Gołotczyzną stanowiło własność Ostaszewskich wojszczyków ciechanowskich, będącą w posesji ich matki²².

Wedle teŹe taryfy Grzegorz Damięcki w 1775 roku był właścicielem jednego dymu w Damiętach-Przasnkach, jednego dymu w Damiętach-Narwotach²³, obu

¹⁶ Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa 1900, s. 320–322; dalej są cytowane także tomy 4, 6, 7, 10 i 12, 1901–1908.

¹⁷ Franciszek Czajkowski, *Regestr diecezjów*, około 1781–1784, mikrofilm Biblioteka Narodowa (dalej: BN), sygn. 7679, dekanat stawiszyński, bez paginacji.

¹⁸ *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX w.*, CD, wyd. Biblioteka Kórnicka PAN, Kórnik-Poznań 1997; A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 2, s. 320–322; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, Warszawa 1888, s. 408 n.

¹⁹ Archiwum Diecezjalne w Płocku (dalej: ADPłock), Metryki parafii Sońsk, sygn. 1174.

²⁰ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 43, k. 54v.

²¹ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 44, k. 3.

²² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 35v.

²³ TamŹe, k. 34.

w parafii Sońsk oraz zastawnikiem na 12 dymach w Chmielonku i Pacuskach w parafii Krzynowłoga Mała²⁴. Jeden z jego synów — Leonard (* 23 XI 1763)²⁵ był w ostatnich latach Rzeczypospolitej, podobnie jak Krzysztof Celiński, rewizorem generalnym województwa mazowieckiego²⁶.

W tejże samej parafii Sońsk w 1775 roku spotykamy księdza Grzegorza Gostkowskiego, kanonika płockiego, właściciela 16 dymów w samym Sońsku²⁷.

Wartość badawcza taryfy

Szczegółowa analiza taryfy podymnego ziemi ciechanowskiej za 1775 rok, wskazuje na znacznie wyższą jej precyzję w porównaniu z innymi spisami tutejszych majątków i szlachty sporządzonymi w tym okresie. Mam tu na myśli przede wszystkim protokoły z wizytacji w diecezji płockiej z czasów biskupa Michała Poniatowskiego, publikowane drukiem przez księdza Michała M. Grzybowskiego²⁸ oraz sporządzony przez księdza Franciszka Czajkowskiego *Regestr diecezjów* z lat 1781–1784, znajdujący się na mikrofilmie w Bibliotece Narodowej²⁹, a wydany drukiem przez Krzysztofa Chłapowskiego i Sławomira Górzyńskiego³⁰.

Wizytacje poszczególnych parafii, pomimo ścisłych instrukcji, były na bardzo zróżnicowanym poziomie merytorycznym i w dużej mierze zależały od dociekliwości miejscowego dziekana i skrupulatności odpytywanego proboszcza. Często sprowadzają się one do podania nazwisk kolatorów, wymienienia nazw wszystkich miejscowości w obrębie danej parafii, niekiedy ogólnej liczby domów w danej wsi. *Regestr* księdza Czajkowskiego przy każdej wsi podaje jedynie nazwiska szlachty. Przy czym nie precyzuje, czy wymienione osoby są właścicielami tych dóbr, czy też ich posesorami zastawnymi, dzierżawnymi czy dożywotnimi. Przy niektórych wsiach drobnoszlacheckich zamiast nazwisk właścicieli pojawia się jedynie lakoniczne określenie „szlachta” (na przykład w parafii Ciechanów)³¹.

²⁴ Tamże, k. 48.

²⁵ ADPłock [19], Metryki parafii Sońsk, sygn. 1174.

²⁶ A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 4, s. 70; AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 119, k. 109; sygn. 123, k. 9 i 58. Krzysztof Celiński był najprawdopodobniej wujem Leonarda Damięckiego.

²⁷ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 35v.

²⁸ Michał M. Grzybowski, *Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII wieku, tzw. seria niebieska*, t. 4. *Dekanaty ciechanowski i nowomiejski*, 1984, t. 5. *Dekanaty płocki i raciążski*, 1989, t. 6. *Dekanaty makowski i wyszkowski*, 1991, t. 7. *Dekanaty janowski i przasnyski*, 1995, t. 9. *Dekanaty pułtowski i zakroczymski*, Płock 1998.

²⁹ F. Czajkowski, *Regestr diecezjów* [17].

³⁰ „*Regestr diecezjów*” Franciszka Czajkowskiego, czyli *właściciele ziemscy w Koronie w 1783–1784*, przypisy i wstęp Krzysztof Chłapowski, Sławomir Górzyński, wyd. I — Warszawa 2006, wyd. II poprawione — Warszawa 2009.

³¹ F. Czajkowski, *Regestr diecezjów* [17], dekanat ciechanowski, bez paginacji.

Taryfa podymnego wolna jest od takich niedokładności. Praktycznie każda osoba, z drobnymi wyjątkami, podana jest z imienia i nazwiska oraz tytułu posiadania danych dóbr. Z kolei imiona nie zawsze były odnotowywane przy osobach piastujących urzędy. Jednakże to właśnie urzędy, a nie imiona, precyzowały tożsamość tych osób. W kilku wypadkach w taryfie pominięto informację o piastowanym urzędzie — na przykład Piotr Łazowski burgrabia grodzki ciechanowski, właściciel pięciu dymów w Ossowcu Kmiecym w parafii Przasnysz³² jest identyczny z Piotrem Łazowskim, właścicielem sześciu dymów w Niestumiu w parafii Ciechanów³³, chociaż obie te wsie są od siebie oddalone o prawie 40 kilometrów. Pomiar dóbr szlacheckich w Niestumiu, sporządzony w 1785 roku, określa jego właściciela jako Piotra Łazowskiego, burgrabiego grodzkiego ciechanowskiego³⁴. Podobne informacje można znaleźć w wieku innych dokumentach z akt grodzkich i ziemskich, w których występuje ów Piotr Łazowski, burgrabia grodzki ciechanowski, dziedzic obu tych majątków po matce, syn Jana i Marianny z Niestojemskich, wnuk Grzegorza z Łazowa³⁵. Z niżej przedstawionych analiz pokaże się, że w taryfie „zaginęło” w ten sposób kilku urzędników ziemskich i sądowych.

Znacznie więcej kłopotu sprawia drobna szlachta. Dla rozróżnienia licznych członków rozrodzonych rodzin Kołakowskich, Zembruskich, Smoleńskich, Gądomskich czy Czaplickich, niezbędne jest uwzględnianie przydomków, a także imion ojców i dziadów. Niestety, w całej taryfie nie został zamieszczony ani jeden przydomek. Imię ojca uwzględniono zaledwie w 24 wypadkach, a imię dziada ojczystego w dwóch wypadkach. Wobec powyższego nie wiadomo, bez szerszej kwerendy porównawczej w innych źródłach (księgi metrykalne, akta ziemskie i grodzkie), czy dwóch Janów Chmielińskich w Chmieleniu Wielkim³⁶ w parafii Krzynowłoga Mała, albo dwóch Adamów Chodkowskich w Chodkowie-Załogach³⁷ w parafii Podoś, jest identycznych, posiadających w tejże samej wsi dwa dymy w różnych siedliskach, czy są to zupełnie inne osoby. Rzadko zdarza się bowiem, aby odnotowano, że chodzi o osobę już w tejże wsi wzmiankowaną, jak na przykład przy Józefie Miłoszewskim we wsi Jabłonowo³⁸ w parafii Czernice-Borowe czy przy Pawle Rzeczkowskim we wsi Nasierowo Dolne³⁹ w parafii Ciemnowko. A i to nie koniec komplikacji, gdyż zdarzały się wypadki, i to wcale nierzadkie, gdy drobny szlachcic, podobnie jak burgrabia Łazowski, posiadał

³² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 43v.

³³ Tamże, k. 23v.

³⁴ AGAD [9], Makowskie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 3, k. 2.

³⁵ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 99, 127; sygn. 164, k. 295v; CGRiO [13], sygn. 43, k. 122v–123; Przasnyskie ziemskie wieczyste (dalej: PZW), sygn. 21, k. 51; Makowskie ziemskie wieczyste, sygn. 5, k. 86, 216, 321.

³⁶ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 47v.

³⁷ Tamże, k. 62v.

³⁸ Tamże, k. 53.

³⁹ Tamże, k. 29.

siedliska z budynkami mieszkalnymi w dwóch lub trzech wsiach. Na przykład w taryfie występuje aż sześciu Franciszków Smoleńskich (w XVIII wieku imię to nie było na tym terenie aż tak popularne, jak w kolejnym stuleciu) we wsiach Czaplice-Kurki, Gadamiec-Zawisze, Smoleń-Pierzchały, Smoleń-Trzcianka, Cichowo i Kamień. Znow niezbędna staje się kwerenda porównawcza. Właśnie na jej podstawie udało mi się ustalić, że Jacek Garliński, właściciel dwóch dymów w Rapatach-Górkach w parafii Krzynowłoga Wielka⁴⁰ i Jacek Garliński właściciel jednego dymu w Wasiłach-Krajewie w parafii Duczymin⁴¹, to jedna i ta sama osoba, syn Sylwestra i Ewy z Czarzastych⁴². Podobnie jak Franciszek Pajewski z Pajewa-Szwelic⁴³ i Franciszek Pajewski z Pajewa-Rzysków⁴⁴, obu w parafii Pałuki, syn Antoniego i Doroty z Zagórnych⁴⁵, czy Paweł Niesłuchowski z Rzeczek-Wólek w parafii Ciechanów⁴⁶ i Paweł Niesłuchowski z Maruszy Wielkich w parafii Sońsk⁴⁷, syn Jakuba i Doroty z Morawskich⁴⁸.

W czterech wypadkach właściciel majątku drobnoszlacheckiego występuje z nieokreślonymi co do imion i liczby „braćmi”. Zdarzają się również i pojedyncze zapisy typu „Górcy”, „Kiccy”, „Czapliccy”, „Ostaszewscy”, ale z reguły dotyczą one dzieci urzędników.

Znacznie większy problem badawczy stanowią dobra, których dziedzice są określani jako „sukcesorzy” bądź „sukcesorki” danej osoby. Nie wiadomo bowiem, bez sprawdzenia postępowań spadkowych, które znajdują się również w aktach grodzkich i ziemskich, ilu było tych sukcesorów, czy mieli już inne posesje na terenie ziemi ciechanowskiej i komu ostatecznie przypadło dziedzictwo tychże dóbr, a co może najważniejsze, kto zamieszkiwał wówczas taki budynek będący przedmiotem przyszłego postępowania. Rzecz o tyle godna odnotowania, że w tejsze taryfie takich wypadków doliczyłem się aż 145.

Niech za przykład posłużą sukcesorzy Stanisława Ostrowskiego. Ów Stanisław, dziedzic części wsi Kaki-Mrocзки w parafii Krzynowłoga Mała, był czwartym z siedmiorga dzieci Piotra i Jadwigi z Leszczyńskich. Urodził się w roku 1698, a zmarł w 1770. Majątkiem nieruchomym dzielił się tylko ze swym bratem Andrzejem (dwóch braci zmarło młodo, trzem siostrom wypłacono posagi). Andrzej wziął części na Ostrowych po dziadzie ojczystym, Stanisław części na Kach po rodzicach. Stanisław w ciągu swego życia zdążył się ożenić trzykrotnie.

⁴⁰ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 46.

⁴¹ Tamże, k. 67v.

⁴² AGAD [9], CGW [9], sygn. 121, k. 148–148v; sygn. 134, k. 370; Przasnyskie grodzkie relacje i oblaty (dalej: PGRiO), sygn. 14, k. 1v–2.

⁴³ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 31.

⁴⁴ Tamże, k. 31v.

⁴⁵ AGAD [9], CGW [9], sygn. 140, k. 180–184 ; sygn. 143, k. 541–541v.

⁴⁶ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 24.

⁴⁷ Tamże, k. 35.

⁴⁸ AGAD [9], CGW [9], sygn. 160, k. 49; sygn. 167, k. 39v; sygn. 161, k. 242.

Najpierw w roku 1722 z Agnieszką Gadomską, następnie, w 1738, z Agnieszką Kakowską, w końcu, w 1756, z Ewą Zembruską. Z pierwszego małżeństwa przyszło na świat ośmioro dzieci — 4 synów i 4 córki, drugie było bezpotomne, z trzeciego — córka Franciszka (* 1757) oraz dwóch synów Jan (* 1761) i Wojciech (* 1764). Rozpiętość wiekowa pomiędzy najstarszym Pawłem a najmłodszym Wojciechem wynosiła aż 41 lat. W 1749 roku z pierwszego małżeństwa żyli jeszcze trzej synowie, którzy wówczas rozliczali się ze swą macochą, Paweł, Mateusz i Kazimierz. W momencie śmierci ojca — nie żył już żaden z nich. Po najstarszym Pawle, który w 1754 ożenił się z Anną Milewską dziedziczką na Mossakach-Godaczach w parafii Krasne, pozostało troje dzieci — syn Konstanty (* około 1755) i dwie córki. W taryfie podymnego z 1775 wspomniana Anna z Milewskich Ostrowska płaci za 1 dym właśnie w Mossakach-Godaczach. W Kakach-Mroczkach fortunę po Stanisławie trzyma w dożywociu jego trzecia żona, gdzie mieszka z trójką nieletnich dzieci. Dopiero w 1780 dochodzi do podziału majątku. Konstantemu przypada 1/3 schedy, a 2/3 jego stryjom, obu młodszym od swego bratanka. W 1781 roku Konstanty zastawia całe swoje dziedzictwo Franciszkowi Pszczółkowskiemu, który jest już mężem powyższej Franciszki Ostrowskiej. W 1784 sprzedaje mu zastawione dobra. W efekcie cała sukcesja trafia w ręce dzieci z trzeciego małżeństwa, które w 1775 zamieszkiwały dom rodzicielski i za które ich matka faktycznie płaciła z niego podatek⁴⁹.

Pomimo tych wszystkich mankamentów, wiarygodność taryfy nie budzi zastrzeżeń. Jej dane porównałem z danymi zebranymi z ksiąg sądowych i metrykalnych dla drugiej połowy XVIII wieku, dotyczącymi kilku rodów drobnej szlachty ziemi ciechanowskiej (Borowi, Chodkowscy, Kakowscy, Niesłuchowscy, Pajewscy, Pszczółkowscy, Rykowscy), a także wielu osób. Na tej podstawie nie dostrzegłem poważniejszych opuszczeń i błędów, choć takie, oczywiście, się zdarzają, co niżej opiszę na przykładzie wsi Postruże Mniejsze.

Nie ma możliwości szerokiego sprawdzenia rzeczywistej liczby dymów w poszczególnych majątkach i gospodarstwach. Co prawda, w księgach ciechanowskich i przasnyskich z serii relacje i oblaty nie brakuje inwentarzy dóbr, w których są wyszczególnione budynki mieszkalne, ale biorąc pod uwagę, z jednej strony, rozwój folwarków, a z drugiej — podziały majątkowe oraz częste pożary drewnianej zabudowy, a także jej zniszczenia na skutek zjawisk przyrodniczych (wichury, ulewy, burze), należałoby dysponować takimi inwentarzami dokładnie na sierpień 1775 roku.

⁴⁹ ADPłock [19], Sumariusz parafii Krzynowłoga Mała, sygn. 2975. AGAD [9], CGW [9], sygn. 90, k. 363; sygn. 113, k. 574–574v, 846; sygn. 114, k. 166v–167v; sygn. 124, k. 280–281; sygn. 128, k. 138; sygn. 140, k. 192; PGRIŌ [42], sygn. 1, k. 151; sygn. 3, k. 9, 204 nn., 550–554; sygn. 21, k. 24v–25; PZW [35], sygn. 23, k. 263; sygn. 29, k. 221.

Posłużę się więc tylko dwoma przykładami. Wedle taryfy w majątku Młodzianowskich w Płoniawach w parafii Podoś, będącym w posesji ich matki Salomei z Kickich, wdowy po Wawrzyńcu Młodzianowskim, wojskim różańskim, znajdowało się 18 dymów⁵⁰. Na podstawie spisane go przez tę wdowę bardzo szczegółowego inwentarza pośmiertnego po tymże swym mężu, sporządzonego 1 września 1770 roku, w Płoniawach stał dwór, dwa folwarki (z których jeden niewykończony, jeszcze bez komina) i 13 chałup chłopskich⁵¹. A zatem taryfa, o pięć lat późniejsza, wykazała o dwa dymy więcej, które przez ten czas mogły w tych dobrach zostać pobudowane.

Z kolei wyżej opisani sukcesorzy Stanisława Ostrowskiego w 1775 roku odprowadzali podatek od 3 dymów w Kakach-Mroczkach⁵². Zarówno w inwentarzu pośmiertnym po tymże Stanisławie, sporządzonym w grudniu 1770 roku⁵³, jak i w podziale tegoż majątku, przeprowadzonym w lipcu 1780 roku⁵⁴ jest mowa również o trzech budynkach mieszkalnych, to jest szlacheckim, zamieszkałym przez rodzinę Ostrowskich, oraz dwóch chłopskich.

Powołując się na te dwa wypadki i biorąc pod uwagę, jak wysokie sankcje karne groziły za oszukiwanie lustratorów Komisji Skarbu, należy domniemywać, że zaniżanie liczby dymów, o ile się zdarzało, było sporadyczne.

Liczba dymów w ziemi ciechanowskiej w 1775 roku

Taryfa podymnego przynosi szczegółowe dane dotyczące liczby dymów, jakie zostały wówczas opodatkowane na terenie ziemi ciechanowskiej, którą wraz z całym województwem mazowieckim zaliczono do drugiej klasy podatkowej. Do powiatu ciechanowskiego zaliczono kolejno całe bądź części parafii: Ciechanów, Lekowo, Nowe Miasto, Łopacino, Klukowo, Żeńbok, Żmijewo, Zielona, Ciemnewko, Gołymín, Pałuki, Karniewo, Sońsk, Koziczynek, Kraszewo, Szyszki, do powiatu sąchockiego: Sączocino, Małużyn, Płońsk, Sarbiewo, Krysk, Naruszewo, Grodziec, Czerwińsk, Radzikowo, Joniec, Radzymino, Wierzbowiec, Królewo, Gromadzyno, a do powiatu przasnyskiego: Przasnysz, Krzynowłoga Wielka, Krzynowłoga Mała, Węgra, Czernice, Chorzele, Zaremba, Baranowo, Janowo, Dzierzgowo, Krasne, Węgrzynowo, Maków, Bogate, Podoś, Pawłowo, Krasnosielec, Grudusk, Łysakowo i Duczmin. W rozbiciu na powiaty liczba dymów przedstawiała się następująco (tabela 1).

⁵⁰ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 63.

⁵¹ AGAD [9], PGRiO [42], sygn. 2, k. 391 nn.

⁵² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 48v.

⁵³ AGAD [9], PGRiO [42], sygn. 3, k. 204 nn.

⁵⁴ Tamże, k. 550–554.

Tabela 1. Liczba dymów w ziemi ciechanowskiej w 1775 roku według powiatów

Powiat	Liczba	Po- wierzchnia w km ²	Liczba dymów na 1 km ²
ciechanowski	2482	779	3,19
przasnyski	4744	1852	2,56
sąchocki	894	350	2,55
Razem	8120	2981	2,72

Źródło: zestawienie własne na podstawie Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Ciechanowskie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 61, k. 23–72, i *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w II poł. XVI w.*, pod red. Władysława Pałuckiego, Warszawa 1973.

Z kolei w rozbiciu na własność — szlachecką, miejską, królewską i duchowną — zestawienie kształtuje się jak poniżej (tabela 2).

Tabela 2. Liczba dymów w ziemi ciechanowskiej w 1775 roku według własności

Dymy	Liczba	%
szlacheckie	6557	80,75
plebańskie we wsiach szlacheckich	76	0,94
budynki zakonów we wsiach szlacheckich	5	0,06
miejskie	654	8,05
królewskie	600	7,39
duchowne	228	2,81
Razem	8120	100

Źródło: zestawienie własne na podstawie Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Ciechanowskie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 61, k. 23–72.

Własność szlachecka, po wyłączeniu z niej budynków plebańskich i zakonnych usytuowanych we wsiach szlacheckich, jest przytłaczająca w stosunku do pozostałych typów własności. Warto zwrócić jeszcze uwagę, że przy wyszczególnieniu budynków miejskich odnajdujemy kolejne dymy szlacheckie. Specyfikacja dymów miejskich wygląda następująco (tabela 3).

Tabela 3. Liczba dymów miejskich w ziemi ciechanowskiej w 1775 roku według własności

Budynki	Liczba	%
miejskie	513	78,44
starościńskie / wójtowskie / dworskie	23	3,52
szlacheckie	5	0,76
klasztorne	26	3,98
plebańskie	52	7,95
żydowskie	24	3,67
biskupie	11	1,68
Razem	654	100

Źródło: jak w tabeli 2.

W obrębie budynków miejskich ziemi ciechanowskiej opodatkowano domy, karczmy, ozdownie, młyny i kuźnie. Zdumiewają liczby ogólne dla poszczególnych miast. Stolica ziemi, Ciechanów, miała ledwie 132 dymy. Stolicy powiatowe Przasnysz — 165, a Sąchocin — 42. W porównaniu z nimi całkiem nieźle prezentowała się część biskupia Czerwińska z 48 dymami⁵⁵ (część klasztorną w 1522 roku przeniesiono do ziemi wyszogrodzkiej, w 1775 roku było w niej tylko 29 dymów)⁵⁶ oraz dwa przygraniczne miasteczka królewskie nad Orzycem — Janowo ze 159 i Chorzele ze 108 dymami⁵⁷. Możliwe, że taka zapaść była wynikiem niedawnych walk toczonych na ich terenie w ramach konfederacji barskiej. W efekcie wszystkie miasta tej ziemi, jako nie przekraczające 300 dymów, zostały zaliczone do trzeciej kategorii z wymiarem podatku 4 złp. od komina rocznie.

Dla porównania największą wsią ówczesnej ziemi ciechanowskiej był Jednoróżec w starostwie przasnyskim płacący podatek od 82 dymów⁵⁸. Po nim kolejne miejsce zajmowały wieś parafialna, a faktycznie prywatne miasteczko szlacheckie, Krzynowłoga Mała z 78 dymami⁵⁹, wieś parafialna Krasnosielc (a od 1781 roku prywatne miasteczko szlacheckie⁶⁰) z 57 dymami⁶¹ oraz Drzążdżewo, folwark opodal tegoż Krasnosielca z 56 dymami⁶². Nawet dwie najrozleglejsze oko-

⁵⁵ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 69–69v.

⁵⁶ Feliks Łoyko-Rędziejewski, *Ludność i jej upadek w Polsce*, mikrofilm Biblioteki Narodowej, sygn. 14033, k. 617.

⁵⁷ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 69–69v.

⁵⁸ Tamże, k. 71.

⁵⁹ Tamże, k. 47.

⁶⁰ AGAD [9], PZW [35], sygn. 23, k. 144 nn.

⁶¹ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 63v.

⁶² Tamże, k. 63v.

lice drobnoszlacheckie Marusze Wielkie i Chmieleń Wielki, mogły konkurować z powiatowym Sączocinem, mając odpowiednio 39 i 35 dymów⁶³.

Z 600 dymów w starostwach — 564 stanowiły zabudowania chłopskie. Pozostałe 36 to zabudowania dworskie, karczmy, gorzelnie, młyny i browary (należące do króla)⁶⁴.

Dymy duchowne należały przede wszystkim do biskupa płockiego, kapituły płockiej, seminarium pułtuskiego i klasztorów (augustianie, bernardynki i norbertanki)⁶⁵. Spośród plebani najlepiej uposażone było Krasne — oprócz tak zwanego Poświętnego z 12 dymami⁶⁶ (największe w ziemi ciechanowskiej) proboszcz dysponował tak zwaną majątnością gołyminską, składającą się z sześciu wsi, w której znajdowało się łącznie 61 dymów⁶⁷. Parafia w Krasnem jednakże została oddana pod opiekę kanonikom regularnym laterańskim z Czerwińska. Dobra te stanowiły niejako dodatkowe uposażenie tegoż klasztoru.

Oddzielnymi majątkami ziemskimi dysponowali ponadto proboszcz Lekowa — dobra Regimin z 13 dymami, i proboszcz Karniewa — dobra Rafały także z 13 dymami⁶⁸, ale siedziby obu parafii znajdowały się poza ziemią ciechanowską. Z miejscowych plebanów najwięcej dymów do dyspozycji mieli proboszcz Ciechanowa — 17, Przasnysza — 14, i Krzynowłogi Małej — 8 dymów⁶⁹.

W taryfie tej uwzględniono także trzy dymy we wsi Piaski w parafii Głusk, wchodzące w skład klucza czerwińskiego, należącego do biskupa płockiego⁷⁰. Wieś ta administracyjnie należała do powiatu sochaczewskiego w ziemi rawskiej, czego poborca nie zaznaczył.

Dymy szlacheckie z wiejskimi plebaniami zapłaciły łącznie 33190 złp., miejskie 2616 złp., królewskie 3000 złp. oraz 1410 złp. przydatków na hybernę, a duchowne 1140 złp. Całkowity podatek wyniósł zatem 41 356 złp.

Urzędnicy ziemi ciechanowskiej w świetle taryfy

Ziemia ciechanowska miała swojego przedstawiciela w senacie — kasztelana ciechanowskiego. Dysponowała także pełnym składem urzędników ziemskich od podkomorzego po żupnika. Nadto funkcjonowało tu wielu oficjalistów sądowych. Część tych urzędów była kadencyjna i równocześnie piastowana przez kilka osób. Tak na przykład równolegle działało ośmiu komorników ziemskich (biorących

⁶³ Tamże, k. 34v–35 i 47v.

⁶⁴ Tamże, k. 70–71v.

⁶⁵ Tamże, k. 72.

⁶⁶ Tamże, k. 59.

⁶⁷ Tamże, k. 72.

⁶⁸ Tamże, k. 72.

⁶⁹ Tamże, k. 69–69v i 47.

⁷⁰ Tamże, k. 72.

udział w rozstrzyganiu sporów granicznych) i ośmiu burgrabiów grodzkich (strzegących porządku publicznego).

W 1764 roku sejmik przedsejmowy ziemi ciechanowskiej wydał swoim posłom Stanisławowi Narzymskiemu podkomorzemu ciechanowskiemu i Antoniemu Nosarzowskiemu sędziemu ziemskiemu ciechanowskiemu instrukcję na Sejm Koronacyjny, w której to instrukcji w punkcie 17. domagał się:

„O urzędy dla liczności obywatelów ziemi naszej nowe, zaczawszy od chorążego aż do skarbnika powiatu przasnyskiego, którzy po urzędnikach ciechanowskich miejsce i głosy mieć mają starania Imć Panowie Posłowie dolożą”⁷¹.

Misja posłów ciechanowskich została zakończona pełnym sukcesem, o czym można przeczytać w *Volumina legum*⁷².

Ponieważ każdy urzędnik powinien był być dobrze osiadły w ziemi, w której sprawował urząd, na podstawie taryfy podymnego powinno dać się odtworzyć cały ówczesny ich skład. Hierarchię urzędów ziemi ciechanowskiej, zgodną z podaną w pierwszym tomie *Heraldyki Wielądka*⁷³, ukazuje tabela 4. Osoby umieszczone w nawiasach kwadratowych nie występują w taryfie ze swymi urządami, aczkolwiek są znane z ówczesnych akt grodzkich i ziemskich lub wzmiankowane w herbarzach Bonieckiego czy Uruskiego z tymi urządami w okresie około 1775 roku. Kilka słów o nich.

Stanisław Narzymski, syn Jakuba Floriana wojewody pomorskiego, został podkomorzym ciechanowskim w 1748 po śmierci Franciszka Radziwińskiego⁷⁴ i z tym urzędem zmarł po 1780⁷⁵. Z takim tytułem jest również wzmiankowany jako zmarły przy okazji działów majątkowych pomiędzy Narzymskimi w 1790⁷⁶. Z taryfy nie wynika, aby cokolwiek posiadał na terenie ziemi ciechanowskiej. Jego dobra znajdowały się na obszarze Pomorza i Prus. Jego dwaj rodzeni bracia — ksiądz Antoni Norbert infulat laski i Jan Ewangelista wojewodzie pomorski — należeli wedle taryfy do grona najbogatszej szlachty w ziemi ciechanowskiej⁷⁷. Biorąc pod uwagę fakt, że ojciec Narzymskich, wojewoda Jakub Florian, dziedzic między innymi Bogatego, zmarł w Warszawie w 1759⁷⁸, można uznać, że jego syn Stanisław w 1748 był uważany za terrigenę. W wyniku działów majątkowych utracił ten status, aczkolwiek nie pozbawiono go urzędu.

⁷¹ AGAD [9], Ciechanowskie wyroki zjazdowe, sygn. 5, bez paginacji.

⁷² VL [7], t. 7, s. 160.

⁷³ Wojciech Wielądka, *Heraldyka czyli opisanie herbów szlachty polskiej*, t. 1, Warszawa 1792.

⁷⁴ *Zbiór urzędów w Koronie i Litwie*, mikrofilm Biblioteki Narodowej, sygn. 1809.

⁷⁵ AGAD [9], PGRiO [42], sygn. 14, k. 149; sygn. 19, k. 427.

⁷⁶ AGAD [9], PZW [35], sygn. 37, k. 57.

⁷⁷ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 59v i 61v.

⁷⁸ Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 12, Warszawa 1915, s. 44 n.; dalej jest cytowany także tom 13, Warszawa 1916.

Tabela 4. Urzędnicy ziemi ciechanowskiej w świetle podymnego 1775 roku

Urząd	Ciechanów	Przasnysz
kasztelan	Franciszek Aleksander Podoski	[urząd nie istniał]
podkomorzy	[Stanisław Narzyski]	[urząd nie istniał]
starosta	Adam Stanisław Krasieński	Kazimierz Krasieński
chorąży	Józef Pieglowski	Kazimierz Szydłowski
sędzia ziemski	Jan Nosarzewski	[urząd nie istniał]
stolnik	Antoni Górski	Wojciech Pęczkowski
podczaszy	Stanisław Radzimiński	Błażej Bartoń
podśdek	Zygmunt Grabowski	[urząd nie istniał]
podstoli	Michał Ciemniejszy	Paweł Rościszewski
częśnik	Jan Szydłowski	[Adam Górski]
łowczy	Teodor Radzimiński	[Adam Łażniewski]
wojski	[Onufry Kicki / Ignacy Karniewski]	Wojciech Dębski
pisarz ziemski i grodzki	Tomasz Mchowiecki	[urząd nie istniał]
miecznik	Leon Duczyński	Tomasz Pokrzywnicki
wojski mniejszy	[Jan Ostaszewski]	Antoni Pęczkowski
skarbnik	Józef Skrzynecki	[Józef Bromirski]
żupnik	[Maciej Grzybowski]	[urząd nie istniał]
podstarości i sędzia grodzki	Stanisław Młodzianowski	[urząd nie istniał]
regent ziemski i grodzki	[Onufry] Kamiński	?
podwojewodzi	?	?
komornik graniczny	Aleksander Młodzianowski	[urząd nie istniał]
komornik ziemski	Wojciech Chmieliński	[urząd nie istniał]
	Szymon Mchowiecki	
	Paweł Ożumieski	
	Bartłomiej Fałęcki	
	Kazimierz Kamiński	
	Mikołaj Karski	
	Błażej Grabowski	
burgrabia grodzki	Marcin Zakrzewski	[urząd nie istniał]
	Ludwik Smosarski	
	Wojciech Roman	
	Józef Gosk	
	Piotr Łazowski	
	[Ignacy Modzelewski]	
	[Stanisław Bagiński]	
wiceregent	?	?
susceptant	?	?

Źródło: zestawienie własne na podstawie Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Ciechanowskie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 61, k. 23r–72r.

Adam Górski cześnik przasnyski⁷⁹, awansowany na ten urząd z łowczego przasnyskiego w 1771⁸⁰, został w taryfie wspólnie umieszczony z braćmi pod zapisem „Górszy”, dziedzice dóbr Łukowe, Milewo-Bolesty i Wronowe, wszystkie w parafii Karniewo⁸¹.

W 1771 na urząd łowczego przasnyskiego został nominowany Antoni Łysakowski⁸², dotychczasowy wojski większy przasnyski⁸³. Jednakże zmarł dwa lata po nominacji⁸⁴. Urząd po nim objął w 1774 Adam Łażniewski, syn Władysława chorążego zakroczymskiego i Teresy z Zembrzuskich⁸⁵. W taryfie jest on wymieniony bez imienia i urzędu jako właściciel dóbr Kołoząb w parafii Gromadzyno⁸⁶.

Kwestia wojskiego większego ciechanowskiego jest bardziej skomplikowana. Boniecki podaje, że w 1775 Onufry Kicki zrezygnował z tego urzędu⁸⁷ i że w tym samym roku urząd ten objął Ignacy Karniewski⁸⁸. W taryfie podymnego Onufry jest ukryty pod hasłem „Kiccy, podkomorzyce zakroczymscy”, jako współwłaściciel Łuszczewa i Zawad Gołymińskich⁸⁹. Jego następca, Karniewski, w ogóle nie występuje w taryfie. Pojawia się on co prawda z tym urzędem w 1781 w rejestrze księdza Czajkowskiego, ale bez żadnego majątku na terenie ziemi ciechanowskiej. Co prawda, w jego rękach znajdowały się wówczas pojezuickie Malechy w parafii Karniewo⁹⁰, ale ta część tej parafii należała już do ziemi różańskiej.

Jan Ostaszewski wojski mniejszy ciechanowski otrzymał ten urząd za zgodą królewską drogą cesji od swego ojca Floriana Antoniego w 1770⁹¹. Jan został ujęty wraz z braćmi jako „Ostaszewscy wojszczyce ciechanowscy”, dziedzice dóbr Strusino i Gołotczyzna w parafii Sońsk⁹².

Józef Bromirski skarbnik przasnyski⁹³ w taryfie występuje ze swoim drugim urzędem, piastowanym równocześnie, to jest sędziego grodzkiego płockiego, jako zastawnik dóbr Klice w parafii Lekowo⁹⁴.

Z akt płockich wynika, że w 1775 żupnikiem ciechanowskim był Maciej

⁷⁹ A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 6, s. 257–264.

⁸⁰ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 44, k. 156v–157.

⁸¹ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 33–33v.

⁸² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 44, k. 156v–157.

⁸³ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 64 i 178.

⁸⁴ Tamże, k. 182.

⁸⁵ Tamże, k. 356.

⁸⁶ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 41v.

⁸⁷ A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 10, s. 11 n.

⁸⁸ Tamże, t. 9, s. 261–263.

⁸⁹ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 25 i 29v.

⁹⁰ F. Czajkowski, *Regestr diecezjów* [17], dekanat makowski, bez paginacji.

⁹¹ S. Uruski, *Rodzina* [78], t. 13, s. 68 n.; AGAD [9], CGW [9], sygn. 129, k. 263.

⁹² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 35v.

⁹³ A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 2, s. 132 n.

⁹⁴ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 24v.

Grzybowski⁹⁵. W 1778 występuje on już jako miecznik ciechanowski⁹⁶. Grzybowski nie został wymieniony w taryfie, gdyż posiadał majątki w sąsiedniej ziemi zawkrzeńskiej. Aczkolwiek nabył od swego kuzyna Mateusza Grzybowskiego prawa do współsukcesji dóbr na terenie ziemi ciechanowskiej po księdzu kanoniku Grzegorzu Firmianie Smoleńskim⁹⁷.

Regent ziemski i grodzki ciechanowski Onufry Kamiński także nie został odnotowany przez taryfę podymnego. Występuje jego żona jako zastawniczka dóbr Wola Wodyńska, będących własnością Tomasza Ciemnewskiego⁹⁸.

Za pozostałe braki w danych dotyczących regenta przasnyskiego, podwojewodzie ciechanowskiego i przasnyskiego, wiceregentów ciechanowskiego i przasnyskiego, a także niekompletny skład komorników (brakuje jednego) i burgrabiów (brakuje trzech), należy prędzej winić osoby sporządzające taryfę, niż podejrzewać, że osoby te były nieposesjonatami. Względnie można uznać, że szlachta piastująca powyższe urzędy to synowie bądź mężowie miejscowych posesjonatek. W wypadku dwóch burgrabiów, których udało mi się ustalić przy pomocy ksiąg grodzkich ciechanowskich, okazuje się, że Ignacy Modzelewski⁹⁹, był wraz z bratem Walentym współdziedzicem części wsi Modzele-Cichawy w parafii Klukowo¹⁰⁰, a Stanisław Bagieński był od 1774 właścicielem części we wsi Kołaki-Smolechy *seu* Żórawie bez zabudowań¹⁰¹, a nadto synem Pawła Bagieńskiego, dziedzica części Bagienic-Tryłogi w parafii Krasnosielec płacącego podatek od trzech dymów¹⁰².

Potentaci ziemscy w świetle taryfy

Dane o liczbie posiadanych dymów nie świadczą ani o rozległości dóbr, ani o klasie uprawianej ziemi. Są jednakże świadectwem zagospodarowania danego majątku. Za tą liczbą kryją się dwór (czyli dom mieszkalny szlachecka), folwark (czyli budynek gospodarczy), kuźnia, młyn, ozdownia (do suszenia chmielu), browar i karczma, a także chałupy chłopskie — poddanych i czyszowników. Liczbę dymów trzeba więc traktować jako potencjał gospodarczy danych dóbr.

Lista właścicieli co najmniej 30 dymów na terenie ziemi ciechanowskiej składa się z 30 pozycji (tabela 5).

⁹⁵ AGAD [9], Płockie grodzkie relacje i oblaty, sygn. 19, k. 117.

⁹⁶ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 67, k. 204; tak samo A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 7, s. 172.

⁹⁷ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 606.

⁹⁸ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 38v.

⁹⁹ AGAD [9], CGW [9], sygn. 146, k. 199.

¹⁰⁰ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 25.

¹⁰¹ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 484; sygn. 147, k. 134 i 238v.

¹⁰² AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 63v.

Tabela 5. Szlacheccy właściciele co najmniej 30 dymów w ziemi ciechanowskiej w świetle podymnego z 1775 roku

Właściciel	Liczba dymów
Kazimierz Krasiński, oboźny wielki koronny	572
Antoni Zieliński, podstoli zawkrzeński	193
Antoni Anzelm Nieborski, generał major wojsk koronnych	174
Franciszek Aleksander Podoski, kasztelan ciechanowski	118
Stanisław Radzywiński, podczaszy ciechanowski	113
Kazimierz Szydłowski, chorąży przasnyski	87
Jan Chryzostom Krajewski, kasztelan raciążski	83
Stanisław Radzywiński, starosta janowski i butlerowski	79
Jan Nosarzewski, sędzia ziemski ciechanowski	72
Antoni Górski, stolnik ciechanowski	60
Michał Konarzewski	59
Michał Hieronim Krasiński, podkomorzy różański	55
Wojciech Stanisław Krasiński	54
sukcesorzy Józefa Przebendowskiego, generała lejtnanta wojsk koronnych	50
Jakub, Adam, Wojciech i Kazimierz Górscy, synowie Stanisława	48
Antoni Norbert Narzyski, infułat łaski	47
Gabriel Stanisław Dembowski, chorąży zawkrzeński	43
Jan Ewangelista Narzyski, wojewódzic pomorski	42
Ignacy Zieliński, miecznik łomżyński	40
Teresa ze Zbrożków Zielińska, podczaszyzna płocka	40
Maciej Sołtyk, kasztelan warszawski	39
Teodor Radzywiński, łowczy ciechanowski	37
Jan, cześnik, Andrzej i Piotr, podczaszyce ciechanowscy, bracia Szydłowscy	37
Błażej Bartołd, podczaszy przasnyski	35
sukcesorki Adama Bogdańskiego, sędzica ziemskiego płockiego	34
Kajetan Brzozowski, łowczy zawkrzeński	30
Krzysztof Frankowski, sędzia sejmowy	30
Leon Duczyński, miecznik ciechanowski	30
Piotr Duczyński, łowczy ciechanowski	30
Stanisław Młodzianowski, sędzia grodzki ciechanowski	30

Źródło: jak w tabeli 4.

W rękach najbogatszych właścicieli ziemskich znajdowały się łącznie 2372 dymy, co stanowiło ponad 36% dymów szlacheckich na wsi i ponad 29% wszystkich dymów w ziemi ciechanowskiej. Stanowili oni przy tym około 1,5% właścicieli szlacheckich na tym terenie.

Warto zauważyć, że członkowie tej grupy zaliczali się zazwyczaj nie tylko do lokalnej elity, ale w ogóle do elit ówczesnej Rzeczypospolitej, czego dowodem jest choćby fakt, że życiorysy znacznej ich części zostały zamieszczone bezpośrednio lub pośrednio w *Polskim słowniku biograficznym* (dwaj Krasińscy, Nieborski, Podoski, Krajewski, Nosarzewski, Przebendowski, obaj Narzymscy, Sołtyk) lub są w planach tego wydawnictwa (Szydłowski, Zieliński)¹⁰³.

Jednakże ze względu, że są to postaci formatu ogólnopolskiego, częstokroć sama taryfa podymnego ziemi ciechanowskiej pełnej rzeczywistości majątkowej nie oddaje. Tak na przykład Kazimierz Krasiński oprócz dziedzicznych swoich dóbr na tym terenie — czyli kluczy krasnosielskiego i płodownickiego, Bątkowa z przyległościami w parafii Sońsk i Leszna w parafii Przasnysz — był również świeżym nabywcą dóbr od swego kuzyna Michała Hieronima hrabiego na Krasnem Krasińskiego, podkomorzego różańskiego i starosty opinogórskiego. Podkomorzy jako jeden z przywódców konfederacji barskiej, dla bezpieczeństwa swoich majątków, odsprzedał obożnemu je dnia 7 maja 1773 roku w Baden w Szwajcarii. Transakcja ta obejmowała dobra Krasne, Żbiki, Łazy, Węgrzynowo, Szczuki, Szwejki, Opinogóra Szlachecka i Suche w ziemi ciechanowskiej oraz Magnuszewo w ziemi różańskiej¹⁰⁴. Z taryfy podymnego wynika, że Michał Hieronim nadal był jeszcze właścicielem dóbr Węgrzynowo (!) (w zastawie u Jana Chryzostoma Krajewskiego, kasztelana raciążskiego)¹⁰⁵, Sławki, Grądy

¹⁰³ *Polski słownik biograficzny*, Warszawa 1935– (dalej: PSB). Można w tym miejscu podnieść zarzut, że autorzy tych biogramów zbyt często posilkowali się zapisami z herbarzy Niesieckiego, Bonieckiego, Uruskiego czy Żychlińskiego, nie kontrolując tych informacji z aktami grodzkimi ciechanowskimi i ziemskimi przasnyskimi. Tak na przykład Stanisława Narzymskiego uśmiercono w roku 1779, dodając mu urząd kasztelana ciechanowskiego, piastowany rzekomo od 1778, podczas gdy ten jako podkomorzy ciechanowski w 1780 wystąpił w sądzie w Przasnyszu i się własnoręcznie podpisał: AGAD [9], PGRIO [42], sygn. 19, k. 427. Generała Nieborskiego uśmiercono już w 1767, chociaż jego własna matka w testamentie z 1774 pisała, że syn utracjuszy przebywa ze swą żoną w Wenecji: AGAD [9], PGRIO [42], sygn. 9, k. 63. Sam generał pojawia się w sądach ciechanowskich i przasnyskich w latach 1776–1778. Zmarł w Warszawie dopiero w grudniu 1778: AGAD [9], PGRIO [42], sygn. 19, k. 142. Z dwóch braci stryjecznych o sprzecznych z sobą poglądach politycznych, dwóch Janów Nosarzewskich, obu posłów na Sejm Czteroletni z ziemi ciechanowskiej, pierwszego dziedzica na Krzynowlodze Wielkiej, sędziego ziemskiego ciechanowskiego, syna Antoniego, także sędziego ziemskiego ciechanowskiego oraz z drugiego dziedzica na Chotumiu, syna Michała, również sędziego ziemskiego ciechanowskiego, utworzono jedną postać, dziwiąc się, że często zmieniała swoje zdanie: AGAD [9], CGRIO [13], sygn. 43, k. 87 i 155.

¹⁰⁴ Kopia szwajcarskiego kontraktu została zaniesiona do oblaty do akt grodzkich ciechanowskich jeszcze w tym samym 1773 roku. AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 276.

¹⁰⁵ AGAD [9], CGRIO [13], sygn. 61, k. 61.

(oba majątki w zastawie Salomei Młodzianowskiej, wojszczyzny różańskiej)¹⁰⁶ i części wsi Chodkowo-Załogi¹⁰⁷. To, że transakcja szwajcarska była fikcją, mającą zabezpieczyć rodowe interesy, dowodzi fakt, że Kazimierz majątki nabyte od Michała Hieronima zastawił natychmiast jego bratu Adamowi Krasieńskiemu, biskupowi kamienieckiemu, a następnie odsprzedał temuż z końcem 1775 roku¹⁰⁸. Na terenie tych dóbr znajdowało się wówczas 148 dymów¹⁰⁹.

Jednocześnie tenże Kazimierz Krasieński w 1775 roku jako starosta przasnyski miał w dożywotnim posiadaniu 372 dymy, jako starosta sąchocki kolejne 32, jako starosta nowomiejski — 53 dymy w ziemi ciechanowskiej¹¹⁰, i 19 w ziemi zakroczymskiej. Nadto na terenie ziemi zakroczymskiej był właścicielem części dóbr Jachronka, Wólka, Zegrze, Zagroby, Skubionka — łącznie 70 dymów¹¹¹. Jak podaje Boniecki obożny był również starostą krasnostawskim i właścicielem dalszych majątków wokół Krasnegostawu w województwie lubelskim¹¹². Nadto należały do niego Radziejowice i Wola Pękoszewska w województwie rawskim¹¹³.

Podobne zastrzeżenia można poczynić co do osoby Macieja Sołtyka, kasztelana warszawskiego, który na terenie ziemi ciechanowskiej płacił z dóbr Drochowo, Krysk, obu w parafii Krysk, oraz z dóbr Skwary-Dąbrowne w parafii Naruszewo (łącznie 39 dymów)¹¹⁴. Faktycznie były to dobra dziedziczne jego żony, Salomei z Nakwaskich, z którą miał zapisane dożywocie. Rzeczywiste jego dziedzictwo znajdowało się aż w województwie braclawskim¹¹⁵.

Na przeciwległym biegunie można by postawić generała Antoniego Anzelma Nieborskiego, byłego starostę ciechanowskiego, który owo starostwo miał w 1754 roku przegrać w karty z Andrzejem Mokronowskim, miecznikiem koronnym¹¹⁶. W odróżnieniu od wzorców zaradności i gospodarności — do jakich zaliczali się choćby obożny Kazimierz Krasieński¹¹⁷, podstoli Antoni Zieliński¹¹⁸ czy kasztelan Maciej Sołtyk¹¹⁹ — Nieborski spędził swe dorosłe życie z żoną Anną Czapską,

¹⁰⁶ Tamże, k. 64–64v.

¹⁰⁷ Tamże, k. 62v.

¹⁰⁸ A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 12, s. 184 nn.

¹⁰⁹ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 59–59v.

¹¹⁰ Tamże, k. 70v–71v.

¹¹¹ AGAD [9], Zakroczymskie grodzkie relacje, sygn. 73, k. 305–317r.

¹¹² A. Boniecki, *Herbarz polski* [16], t. 12, s. 184 nn.

¹¹³ Wacław Szczygielski, *Krasieński Kazimierz (1725–1802)*, PSB 15, 1970, s. 184–186.

¹¹⁴ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 39v–40.

¹¹⁵ Maria Czeppe, *Sołtyk Maciej (zm. 1780)*, PSB 40, 2000–2001, s. 409; M. M. Grzybowski, *Z archiwaliów diecezjalnych* [28], t. 9, s. 190–212.

¹¹⁶ Cesja starostwa dokonana przez Nieborskiego na rzecz Mokronowskiego jest odnotowana w aktach grodzkich ciechanowskich w 1754 r., zob. AGAD [9], CGW [9], sygn. 128, k. 201.

¹¹⁷ W. Szczygielski, *Krasieński Kazimierz* [113], s. 184–186.

¹¹⁸ Gustaw i Jan Zielińscy, *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka*, t. 2, Toruń 1881, s. 120–125.

¹¹⁹ M. Czeppe, *Sołtyk Maciej* [115], s. 409.

podskarbianką koronną, na zabawie w zachodniej Europie, o czym ze smutkiem informowała w swoim testamencie jego matka Teresa z Kickich *primo voto* Nieborska kasztelanowa plocka, *secundo voto* Rudzińska wojewodzina mazowiecka¹²⁰. W taryfie z 1775 większość dymów dziedzicznych generała Nieborskiego była zajęta przez tradytorów, to jest sukcesorów Ludwika Mokronowskiego strażnika polnego koronnego, Świderską stolnikową wiską, Teresę ze Zbrożków Zieślińską podczaszynę plocką oraz Melchiora Szymanowskiego stolnika warszawskiego (prywatnie szwagra tego generała).

Procesy po śmierci generała trwały ponad 20 lat, a jego trzy siostry odstąpiły od sukcesji po nim. Majątkiem musieli się zadowolić dłużnicy, a ten choć był rozległy (oprócz 11 wsi i trzech części wsi w ziemi ciechanowskiej obejmował jeszcze wieś Srebrna w ziemi zakroczymskiej i 4 cztery wsie w województwie chełmińskim), roszczeń wszystkich nie pokrył¹²¹.

W kilka lat po spisaniu taryfy w długach pogrąży się również kasztelan Franciszek Aleksander Podoski, na którego dobry wynik w 1775 roku złożyły się odziedziczona po ojcu Mikołaju, wojewodzie plockim, majątność czernicka (Czernice, połowa Węgry i połowa Łaniat), także odzyskane przez niego gniazdo rodowe Podosie i dokupione Chojnowo i Wierzbowo¹²². Z działu majątku po rodzicach, przeprowadzonego przez pięciu braci Podoskich w 1763 roku wynika, że Franciszek nadto był dziedzicem dóbr Gradzanowo Kościelne w powiecie raciańskim, Arcelin w powiecie płońskim i Opalenica w ziemi michałowskiej¹²³.

Tylko dwie osoby w spisie potentatów występują bez urzędu — własnego czy ojcowskiego. Pierwszy z nich to Wojciech Stanisław Krasiński, dziedzic dóbr w parafiach Grudusk i Lekowo (w tym drugim wypadku zarówno ujętych w taryfie, jak i nie ujętych, bo należących już do ziemi zawkrzeńskiej). Był on synem Stanisława, cześnikowica ciechanowskiego, i Marianny z Szawłowskich. Dlatego w aktach grodzkich ciechanowskich tytułował się po dziadzie „cześnikowiczowiczem”¹²⁴. Z kolei Michał Konarzewski, syn Kazimierza i Antoniny ze Smoleńskich, rodem drobny szlachcic z parafii Gołymin, oprócz talentu do pomnażania pieniędzy i dóbr, miał szczęście być spadkobiercą dwóch najwybitniejszych przedsiębiorców w kapitule plockiej połowy XVIII wieku, to jest po ojcu — księdza Grzegorza Konarzewskiego, a po matce — księdza Grzegorza Firmiana Smoleńskiego¹²⁵. Michał Konarzewski w księgach grodzkich i metrykalnych był zapisywany bez urzędów. Zmarł w 1786 roku w głównej siedzibie swoich dóbr w Ciemnewku. Dopiero w metryce zgonu odnotowano go jako „chorążego

¹²⁰ AGAD [9], PGRIŌ [42], sygn. 9, k. 63 nn.

¹²¹ AGAD [9], PGRIŌ [42], sygn. 59, k. 4.

¹²² Adam A. Pszczółkowski, *Gniazdo i krze. Rodowody Chodkowskich*, Chodkowo Wielkie 2005, s. 80 n.

¹²³ AGAD [9], Bobrownickie grodzkie wieczyste, sygn. 26, k. 283v–288v.

¹²⁴ AGAD [9], CGW [9], sygn. 143, k. 44, 232.

¹²⁵ Tamże, k. 65, 103–104, 123, 151, 295, 369, 390, 394, 497.

trembowelskiego, jedyne go kolatora i patrona ciemnie wskiego”¹²⁶. Tytułu chorążyny, chorążyców i chorążycówien używały potem wdowa po nim Salomea z Młodzianowskich i jej liczne dzieci¹²⁷.

Poniżej listy potentatów znajdują się właściciele większych bądź mniejszych folwarcz ków. Dominuje jednakże drobna szlachta, odprowadzająca podatek z 1 dymu. Występuje ona licznie w powiecie ciechanowskim (zwłaszcza parafie Ciechanów, Żmijewo Kościelne, Zielona, Pałuki, Sońsk, Koziczyn ek) oraz w zachodniej i środkowej części powiatu przasnyskiego (parafie Przasnysz, Krzynowłoga Wielka, Krzynowłoga Mała, Węgra, Czernice, Janowo, Dzierzgowo, Krasne, Podosie, Grudusk, Łysakowo).

Liczebność szlachty ziemi ciechanowskiej w 1775 roku

Feliks Łoyko-Rzędziejewski, szambelan Stanisława Augusta Poniatowskiego, członek Komisji Skarbu Koronnego, a następnie Departamentu Skarbowego w Radzie Nieustającej¹²⁸, mając bezpośredni dostęp do powyższych taryf z obszaru całej Rzeczypospolitej zgromadził w formie rękopisu pod tytułem *Ludność i jej upadek w Polsce* pokaźny materiał statystyczny, oparty w głównej mierze właśnie na taryfach podymnego z 1775 roku¹²⁹, a niedokończony ze względu na swą śmierć cztery lata później.

Szambelan dysponował również spisem ludności diecezji płockiej, sporządzonym w 1778 roku na polecenie brata królewskiego, a zarazem ówczesnego biskupa płockiego, Michała Poniatowskiego. Spis ten jest o tyle istotny, że ziemia ciechanowska w całości wchodziła w skład tej diecezji. Wedle tego zestawienia ziemia ta obejmowała wówczas 646 wsi, zamieszkałych przez 32 872 katolików powyżej 7. roku życia, 7 717 katolików poniżej tego roku oraz 367 dysydentów i 1 294 żydów¹³⁰. Razem 42 250 osób, co przy liczbie 8 120 dymów opodatkowanych w 1775 roku daje wynik 5,2 mieszkańców na jeden dym.

W przywoływanych wcześniej wypadkach Młodzianowskiej w Płoniawach i Ostrowskich w Kakach-Mroczkach okazało się, że w danym majątku tylko jeden dym był domem rodziny szlacheckiej, podczas gdy pozostałe budynki mieszkalne

¹²⁶ ADPłock [25], Metryki parafii Ciemniewko, sygn. 1984.

¹²⁷ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 119, k. 59.

¹²⁸ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej* [4], s. 23.

¹²⁹ F. Łoyko-Rzędziejewski, *Ludność* [56], s. 539 nn.

¹³⁰ Tamże, k. 579. Znane jest podobne zestawienie, pochodzące również z diecezji płockiej, aczkolwiek z niewielkimi rozbieżnościami co do liczb i roku sporządzenia, zob. Bolesław Kumor, *Spis ludności diecezji płockiej biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1776 r.*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 9, Warszawa 1976, s. 65–94. Możliwe, że Łoyko-Rzędziejewski dysponował spisem z roku 1776 w wersji protokołu z 1778, który biskup Poniatowski przesłał do Papieskiej Kongregacji Soboru w Rzymie, zob. tamże, s. 73.

zajmowali chłopci bądź służba. Taryfa podymnego wymienia łącznie 2699 posesji szlacheckich, z których należałoby ująć zamieszczone w tej grupie 23 drobne posesje duchowne, a także wszystkie wypadki, wcześniej już jednostkowo wskazane, gdy jeden i ten sam szlachcic był właścicielem od dwóch do kilkudziesięciu oddzielnych majątków. Należy jednak pamiętać, że w omawianym okresie znakomita większość księży diecezji plockiej należała do stanu szlacheckiego (pochodzenie społeczne księdza zazwyczaj jest podawane w wizytacjach parafialnych za czasów biskupa Poniatowskiego) i nierzadko przy proboszczu rezydowali na plebani jego krewni. W wypadku rozległych dóbr, na przykład Krasińskiego, Zielińskiego, Podoskiego, Nieborskiego, poszczególne folwarki zamieszkałe były przez zarządców szlachtę, bardzo aktywnych w aktach sądowych, zwłaszcza w sprawach spornych o naruszanie granic dóbr czy szkody wyrządzane przez inwentarze sąsiadów. Jeżeli nawet nie mieszkali oni w tych majątkach z rodzinami, to i ten fakt nie kłóci się z tą statystyką, skoro częstokroć dla zarządu jest zatrudnianych kilku szlachciców, często jako „szable” dla ochrony dóbr¹³¹.

Niech za przykład posłuży *status animarum* mikroskopijnej parafii Żeńbok z 1783 roku¹³². Parafia ta składała się tylko z trzech wsi: Żeńbok, Jarluty Wielkie oraz Jarluty Małe. W 1775 roku Błażej Bartołd podczaszy przasnyski płaci za 21 dymów dziedzicznych w Żeńboku oraz za kolejny dym w tej miejscowości jako dzierżawca części Murzynowskiej. W Jarlutach Wielkich Adam Kozicki płaci za 6 dymów, Franciszek Kossakowski za 3, a Zygmunt Koźniewski za 1, podczas gdy w Jarlutach Małych tenże sam Zygmunt Koźniewski za 4, a Józef Kocięcki za 8 dymów¹³³.

W 1783 roku w Żeńboku stoją 22 chałupy chłopskie zamieszkałe przez gospodarzy, parobków i komorników z rodzinami. Łącznie 110 osób. Nadto jest dwór Błażeja Bartołda podczaszego przasnyskiego, w którym mieszka jego rodzina złożona z 10 osób i 14 służby plebejskiego pochodzenia, karczma żydowska z rodziną liczącą sobie osiem osób i plebania. Na plebanii mieszka proboszcz Wojciech Modzelewski, szlachcic z ziemi różańskiej¹³⁴, oraz siedem osób jego służby — Leśniewscy, Napiórkowscy, Modzelewscy (niewątpliwie bliska rodzina księdza). Razem 25 dymów.

¹³¹ W 1770 roku w majątku Klewki w parafii Przasnysz, będącym wówczas w posesji Teresy z Kickich *primo voto* Nieborskiej, *secundo voto* Rudzińskiej, mieszka następująca szlachta „dwo-rzanie”: Wojciech Szypowski skarbnik czernihowski, Kajetan Długołęcki, Wojciech Roman ekonom Franciszek Zakrzewski, Piotr Niski i Józef Smoleński pisarze prowentowi, zob. AGAD [9], PGRIo [42], sygn. 2, k. 193. W 1774 roku Melchior Szymanowski stolnik warszawski w dobrach Krzynowłoga Mała ma na służbie szlachciców: Bonawenturę Giżyńskiego ekonoma, Pawła Bełdyckiego, Benedykta Morawskiego, Suwińskiego i Chrzanowskiego. Zob. AGAD [9], PGRIo [42], sygn. 9, k. 150.

¹³² ADPłock [25], Metryki parafii Żeńbok, sygn. 1476.

¹³³ AGAD [9], PGRIo [13], sygn. 61, k. 25v.

¹³⁴ M. M. Grzybowski, *Z archiwaliów diecezjalnych* [28], t. 4, s. 143 n.

W Jarlutach Wielkich — 7 chałup chłopskich, łącznie 39 osób. Nadto dwór Adama Kozickiego — w nim jego 8-osobowa rodzina i 6 służących plebei. Drugi dwór, Magdaleny Kossakowskiej wdowy — jej 7-osobowa rodzina i 5 służących plebei. Nadto karczma z 6-osobową rodziną żydowską. Razem 10 dymów.

W Jarlutach Małych — 12 chałup chłopskich, łącznie 64 osoby. Trzy dwory. Pierwszy, Józefa Kocięckiego — jego 3-osobowa rodzina i 4 służących plebei, drugi, Zygmunta Koźniewskiego — jego 3-osobowa rodzina i 11 służących plebei, trzeci, Pawła Jurskiego — jego 5-osobowa rodzina, 1 szlachcic sługa, 1 plebej sługa. Razem 15 dymów.

Ogółem na 6 dworów i plebanię przypada 45 osób szlachty. Daje to średnio na dym 6,5 szlachciców. Trzeba jednak zauważyć, że ośmioro dzieci Błażeja Bartołda tę statystykę niewątpliwie zawyża.

Przykład drugi stanowi parafia Krysk, znajdująca się na pograniczu dwóch ziem — ciechanowskiej i zakroczymskiej. Wsie częściowo należały do jednej, częściowo do drugiej. W 1775 roku w podymnym ciechanowskim są wymienione Krysk kasztelana Macieja Sołtyka z 24 dymami i kolejnym w części plebańskiej, Drochowo tegoż kasztelana — 6 dymów, Postruże Ludwika Zaborowskiego — 7 dymów, i Jakuba Strubińskiego — jeden dym, Poczernino Stanisława Młodzianowskiego sędziego grodzkiego ciechanowskiego — 8 dymów, oraz Szczytno z 15 dymami. Tego ostatniego dziedzicami są Wesslowie, stolnikowice sieprscy, a majątek jest w posesji dożywotniej Józefa i Elżbiety z Nowowiejskich, *primo voto* Wesslowej, małżonków Wągrodzkich, podkomorstwa zakroczymskiego¹³⁵. Podymne zakroczymskie odnotowuje w tej parafii jeszcze dobra Przyborowice, w której majątki mają Klemens Janowski, Bonawentura Korycki i Michał Zaremba oraz folwarki Olszyny i Słotwin należące do opactwa czerwńskiego¹³⁶.

W wizytacji dziekańskiej tej parafii, sporządzonej w październiku 1775 roku (a więc prawie równoczesnej z taryfą) jest zawarty rejestr wielkanocny¹³⁷. Wedle tego zestawienia (pomijam wsie należące do ziemi zakroczymskiej) w Krysku dwór, gdzie mieszka Sołtyk z żoną, nadto czterech szlachciców na służbie — Smulski, dwóch Skwarskich i Ruszczyński, oraz szesnaścioro służby plebejskiego pochodzenia. We wsi jeszcze plebania, na której ksiądz szlachcic Józef Godziemba Sosnkowski, kanonik z Czerwińska, wraz z organistą i jego żoną. We wsi 21 chałup chłopskich, łącznie 124 osoby. Dwa domy żydowskie — 10 osób. W Drochowie folwark Sołtyka, w którym pięćoosobowa rodzina Skalskich. Stan społeczny ich nie podany, ale można domniemywać, że są szlachtą na służbie. We wsi znajduje się pięć chałup chłopskich, gdzie mieszkają 34 osoby. W Poczerninie dwór, gdzie przebywa szlachcic administrator Franciszek Chelchowski, nadto sześć osób plebejskiej służby, we wsi sześć chałup chłopskich, w nich 42

¹³⁵ AGAD [9], CGRiO [13], sygn. 61, k. 39v.

¹³⁶ AGAD [9], Zakroczymskie grodzkie relacje, sygn. 73, k. 305–317.

¹³⁷ M. M. Grzybowski, *Z archiwaliów diecezjalnych* [28], t. 9, s. 195–210.

osoby. W karczmie troje mieszkańców, w domu żydowskim dalszych pięcioro. W Szczytnie we dworze dwóch szlachciców — Niski administrator i Jabłoński pisarz, nadto dziesięcioro plebejskiej służby. We wsi 11 chałup chłopskich — 76 osób, karczma — 2 osoby, dwa domy żydowskie — 10 osób. Postruże Większe ma dwa dwory. Pierwszy, Ludwika Zaborowskiego wojskiego zakroczymskiego, gdzie mieszka jego czteroosobowa rodzina oraz 13 osób służby. W drugim pięcioro szlachty Strubińskich i czworo ich czeladzi. We wsi poddani Zaborowskiego — 7 chałup z 38 osobami. Są jeszcze i Strubiny Mniejsze, które, jak widać, ominęli rewizorzy obu sąsiednich ziem, dlatego wcale nie opodatkowane. Jest tu większy majątek, który wedle rejestru Czajkowskiego był własnością Szydłowskiego¹³⁸. Należy do niego 9 chałup chłopskich, w których 47 osób. Między nimi trzy domy drobnej szlachty. Żyją tu Mazewscy, Brochoccy, Korzybscy, Wyrzykowscy. Trzy pierwsze nazwiska były znane Czajkowskiemu.

Łącznie 10 dymów szlacheckich, włączając w to plebanię. Szlachty w nich razem ze Skalskimi 39 osób. Średnio na dym przypada 3,9 szlachciców.

Jeżeli dla całej ziemi ciechanowskiej przyjąć współczynnik 5 przypadający na jeden budynek mieszkalny szlachty, okaże się wówczas, że osób należących do stanu uprzywilejowanego było tu 13500, czyli ponad 31% całej społeczności badanej jednostki administracyjnej. Wynik taki, biorąc pod uwagę północnomazowiecką specyfikę, jest prawdopodobny.

Moje wyliczenia dla tego samego obszaru w świetle rejestru podymnego z 1676 roku wykazały, że podatkiem tym objęto wówczas 4784 szlachty powyżej 10. roku życia¹³⁹. Jeśli przyjąć proporcje pomiędzy osobami powyżej tego wieku i poniżej, zastosowaną przez Polaszewskiego dla szlachty wielkopolskiej w świetle tego samego źródła¹⁴⁰, jako 73 do 27, to wówczas stan szlachecki ziemi ciechanowskiej obejmował 6553 osoby. Oznaczałoby to ponad dwukrotny wzrost populacji szlacheckiej w ciągu 100 lat.

W świetle statystyk pruskich z 1805 roku dla powiatu przasnyskiego, który obejmował w znakomitej większości dawne powiaty przasnyski i ciechanowski, a nadto dawny powiat niedzbarski na Zawkrzu w miejsce sąchockiego, na tym terenie odnotowano wówczas 93 głowy domów szlachty folwarcznej, 2255 drobnej i 401 nieosiadłej. Łącznie 2749 rodzin¹⁴¹. Przy ponownym zastosowaniu współczynnika 5 i wzięciu pod uwagę faktu, że obszary z lat 1775 i 1802 w części się nie pokrywają, wynik byłby bardzo zbliżony.

¹³⁸ F. Czajkowski, *Regestr diecezjów* [17], dekanat zakroczymski, bez paginacji.

¹³⁹ Adam A. Pszczółkowski, *Struktura majątkowa i rozrodzenie szlachty Ziemi Ciechanowskiej w świetle rejestru pogłównego z 1676 roku*, „Herald” 12, Wrocław 2009.

¹⁴⁰ Leon Polaszewski, *Szlachta wielkopolski na podstawie rejestrów pogłównego 1673–1676*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 3, pod red. Andrzeja Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 239.

¹⁴¹ Jan Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie 1795–1806*, Poznań 1963, s. 47–50.

* * *

Pomimo spalenia się w 1944 roku Archiwum Skarbowego w Warszawie przy ulicy Rymarskiej, wiele uznanych dzisiaj za nieodwracalnie utraconych taryf podatkowych z drugiej połowy XVIII wieku zachowało się w kopiach czy odpisach w archiwach i bibliotekach na terenie dzisiejszych Polski, Ukrainy¹⁴² i Litwy¹⁴³. Ich odnalezienie i zgromadzenie wymaga jeszcze wieloletnich kwerend.

Taryfy te powinno się analizować w zestawieniu z rejestrami poszczególnych majątków, które opisują każdy opodatkowany dym. Dopiero te rejestry trzeba uznać za nieodwracalnie utracone, jako ani oblatowane, ani roborowane do ksiąg grodzkich i ziemskich. Wyjątek stanowią kopie takich rejestrów, sporządzonych przed wojną odręcznie na kalce technicznej przez Karola Buczka dla podymnego całego województwa mazowieckiego z 1789 roku. Zbiór ten jest przechowywany obecnie w Pracowni Atlasu Historycznego w Instytucie Historii PAN.

Wobec powyższego pomocnymi w takich analizach okazują się być rejestry *status animarum* poszczególnych parafii albo włączone do ksiąg metrykalnych albo zamieszczone w wizytacjach dziekańskich. Jeżeli nawet brakuje tych materiałów kontrolnych, to i tak wartość taryf podymnego należy, pomimo różnych drobnych mankamentów, uznać za bardzo wysoką i wartą analiz zarówno demograficznych, i jak gospodarczych. Można je uzupełniać poprzez badania nad księgami grodzkimi i ziemskimi oraz aktami metrykalnymi.

Liczebność szlachty, jak i jej wewnętrzna struktura w Pierwszej Rzeczypospolitej były zależne od regionu. W wypadku ziemi ciechanowskiej taryfa potwierdziła wysoką reprezentację osobową i liczne drobne majątki. Największe dobra znajdowały się w rękach wąskiej grupy potentantów, w większości osób z ówczesnych elit władzy, przy czym dobra te nie ograniczały się jedynie do omawianego obszaru.

Zarówno urzędnicy ziemscy, jak i grodzcy byli osiedli w swej ziemi, aczkolwiek pojęcie osiadłości nie oznaczało zawsze dziedzictwa dóbr. Mógł być to zastaw, dzierżawa czy nawet prawa sukcesji do majątku. Równie dobrze urzędnikiem mógł zostać mąż posesjonatki czy syn posesjonatów.

Całość dla pełniejszej interpretacji wymaga jednakże dalszych badań i porównań z sąsiednimi ziemiami mazowieckimi oraz innymi regionami Korony i Litwy.

¹⁴² Zenon Guldón, Nikołaj Krikun, *Spis dymów prawobrzeżnej Ukrainy w roku 1775*, „Studia Źródłoznawcze” 24, 1979, s. 181–186. Należy przy tym zauważyć, że informacji podanej przez tychże autorów o pożarze Kijowskiego Centralnego Archiwum Akt Dawnych w 1943 roku nie potwierdzają miejscowi badacze.

¹⁴³ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie posiada w swych zbiorach komplet taryf podatkowych z lat 1775–1794 dla całego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz taryfę podymnego 1790 roku dla ziemi bielskiej na Podlasiu.

The nobility of the Ciechanów region in the chimney tax roll of 1775

Summary

The author of the article examines the 1775 chimney tax register for the Ciechanów region compiled in accordance with a parliamentary act provisions; in particular, he examines the size of the local nobility population and its stratification. For the purpose of comparison the author used birth, marriage and death registers as well as court and visitation (church) registers.

In 1775 there were 8.120 hearths listed to be taxed in the three districts (Ciechanów, Przasnysz and Sączocin) making up the Ciechanów region. Among them, 6.557 hearths in villages and 5 hearths in towns were owned by the nobility (2.699 separate estates in total). The richest nobility owners (with 30 or more hearths) owned 2.372 hearths, i.e. over 36% of nobility-owned hearths in villages and over 29% of all hearths in the Ciechanów region. This group usually held state or local offices and made up only 1.5% of nobility owners in the region. Other local members of the nobility owned small manor farms or one-hearth smallholdings. The biggest groups of impoverished nobility were to be found in the Ciechanów district, and in the western and central part of the Przasnysz district.

After discounting the hearths inhabited by peasants in nobility estates and adding the inhabitants of farms as well as priests — in both cases usually coming from the local nobility — together with their families and relatives, the local nobility population could be estimated at 13.500 people (assuming that there were 5 people living in each nobility-inhabited hearth), i.e. over 31% of the entire population of the region in question.

This source, when compared with the birth, marriage and death registers as well as court and parishioner registers, proves to be highly credible and complete. It confirms that the local nobility population was large and stratified — from few potentates of national significance to numerous paupers.